

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 57., BR. 2., 41. – 80., ZAGREB, travanj 2010.

Hrvatski se jezik voli znanjem.

HRVATSKA I SRPSKA HRVANJA SA „SRPSKOHRVATSKIM STANDARDNIM JEZIKOM”

Stjepan Babić

Prikazujući jezično stanje u Srbiji nakon raspada Jugoslavije, Milan je Šipka među ostalim rekao i ovo:

„...u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, pa i izvan te najviše srpske naučne ustanove, izbile su rasprave o smislu istrajavanja na serbokroatističkim projektima nakon disolucije srpskohrvatskoga standardnog jezika i uopšte naučne orijentacije u toj oblasti...”¹

Nije potpuno jasno čije su to riječi, srpskih akademika ili Šipkina interpretacija tih raspravljaja, ali Šipka još jednom ponavlja tu istu misao kad kaže:

„Pre svega, srpski politički faktori, lingvisti, naučni radnici i srpska kulturna i društvena javnost u cjelini, ni dvadeset godina nakon razvrgavanja jugoslovenskoga državnog zajedništva i disolucije zajedničkog srpskohrvatskog standardnog jezika, još se nisu zvanično odredili prema novonastaloj situaciji u oblasti jezika i jezičke kulture, niti su formulisali osnove srpske jezičke politike...” (Isto.)

¹ NIN, 18. 2. 2010., str. 54.

Ma čija to misao bila, to je kriva misao. Nikada nije bilo „zajedničkog srpskohrvatskog standardnog jezika” pa nije moglo doći ni do njegova raspadanja, razvrgavanja. Bilo je pokušaja da se on stvori, ali se on ostvario nije. Koliko se komu čini da jest, to je bilo više u mislima pojedinaca i u nastojanju da se takav jezik stvori, bez činjenice da se zaista i ostvario.

Cijelo je to nastojanje još prije deset godina lijepo prikazao Leopold Auburger u svojoj knjizi *Die kroatische Sprache und der Serbokroatismus*. Pod kraj prošle godine dobili smo ju u hrvatskome prijevodu² i tko želi govoriti o toj problematici, bilo bi lijepo da prije pročita tu knjigu, mislim tu i na srpske jezikoslovce. Iako je u njoj mnogo rečeno, ipak nije sve pa ću ja dodati svoje viđenje te problematike, pogotovu što sam u njoj živo sudjelovao i znam mnogo toga što je vrijedno opet reći, ako je već rečeno i naglasiti ako nije dovoljno jasno i glasno rečeno.

Srbi su bili veći unitaristi od Hrvata, njih je unitarizam jače obuzeo i kod njih je duže trajao. Ta pojava nije nastala slučajno, nego stjecajem društvenih, političkih i narodnosnih prilika. Srbi su bili najbrojniji narod u Jugoslaviji, najraspršeniji među drugim narodima, glavni je grad bio na njihovu području i zato su oni od unitarizma imali velike prednosti i koristi, a Hrvati samo štete. Srbi se na primjer nikada nisu bunili što se u Jugoslavenskoj narodnoj armiji službeno, a u Tanjugu neslužbeno rabi samo srpski jezik, što je pretežno tako i u saveznoj administraciji jer su se sva savezna ministarstva i gotovo sve savezne ustanove i organizacije nalazile u Beogradu pa su po naravi stvari u njima bili većinom zaposleni Srbi, a po njima i srpski jezik. Tko bi se sa srpskoga gledišta sjetio da tomu prigovara. Ako postoji srpskohrvatski jezik, onda su Srbi gospodari cjelokupnoga njegova područja; ako su hrvatski i srpski posebni jezici, onda je njihova vlast ograničena samo na područje srpskoga jezika. S toga gledišta Šipkine riječi imaju veće opravdanje za srpsku stranu nego za hrvatsku. Hrvatski su jezikoslovci, osim ranih vukovaca, bili slabi unitaristi i rijetko su se zalijetali u zajedničke unitarističke pothvate, a koliko jesu, to su činili zato što su mislili da se tako mora, posebno svojim sudjelovanjem u Novosadskome dogovoru i izradi priručnika koji su na njemu dogovoreni. Živjeli su ili pod političkim pritiskom ili prepušteni sami sebi da se u neravnopravnoj političkoj borbi snalaze kako znaju.

Vukovski smjer u hrvatskome jezikoslovlju poznata je priča pa ću ovdje reći da su i tada Hrvati pisali jezične priručnike posebno, sami za hrvatski jezik, zajedničkih priručnika nije bilo. Maretićeva je Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika najveći doseg vukovskoga smjera, ali ta gramatika nikada nije bila normativna gramatika hrvatskoga književnoga jezika, jer svojim primjerima

² Hrvatski jezik i serbokroatizam, izdalo ju je poduzeće Maveda i riječki ogranak Hrvatskoga filološkoga društva, Rijeka, 2009. U ovom broju objavljujemo prikaz te knjige, Nataša Bašić: Hrvatski u srpskohrvatskom tijesku.

kao *čovek, čoeaka, ajduk, rabrost, đevojka, neđelja, sideli, viđeli, čelac, šenica, ko, votnjak, opština, sovjetnik, mnenije, praviteljstvo*, pa pisanje *služićemo, napiću* je... i nije mogla biti.

Prava opasnost za posebnost hrvatskoga jezika bila je pod kraj Prvoga svjetskoga rata kad je četrdesetak hrvatskih književnika dobrovoljno prihvatilo ekavicu, a s njom više ili manje i srpski književni jezik, ali taj je zanos kratko trajao, uglavnom do 1923., a dokrajčen je 1928. ubojstvom Stjepana Radića i drugova.

U novostvorenoj zajedničkoj državi Hrvata, Srba i Slovenaca Dragutin Boranić izdao je 1921. svoj Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika, kojemu nije samo ime izraz novoga vremena, nego i sadržaj. U zanosu jugoslavenstvom i spomenutom prihvaćanju ekavice, on nije prihvatio ekavicu, ali je prema njoj išao koliko se moglo i dotad jekavske likove iza tzv. pokrivenoga r kao *bezgrješan, pogrješka, strjelica*... ekavizirao, osim što je ostavio *ogrjev* i *pomodrjeti*. Tako je Hrvatima stvorio nepotrebno dvojestvo jer oni ekavske likove nikada nisu u potpunosti prihvatili kao što sam pokazao u jedanaest članaka,³ ali taj je pravopis ipak bio hrvatski. Srpskohrvatski je u jednome smislu postao tek kad je 1929., dakle za diktature kralja Aleksandra, ministar prosvjete Boža Ž. Maksimović izdao unitarističko Pravopisno uputstvo za sve osnovne, srednje i stručne škole, pa je Boranić svoj pravopis od 5. do 7. izdanja (1930., 1934., 1937.) prilagodio Pravopisnomu uputstvu, gdje je *tko* je označeno zvjezdicom i upućeno na *ko*, sastavljeno pisanje futura I., *daću, nosićeš, plešćemo*, i zanjekana oblika glagola htjeti: *neću, nećeš, neće*... proglašeno je jedino normativnim, ali su u njemu ipak priznata dva izgovora ekavski i ijekavski, to Boranić nije u bitnome mijenjao svoje (i)jekavske primjere. A i ta prilagođenost trajala je veoma kratko, do stvaranja Banovine Hrvatske, kad je Boranić 1940. ponovno izdao 4. izdanje svoga pravopisa, u kojem je bilo *tko, dat ću, nosit ćeš, plest ćemo, ne ću, ne ćeš, ne će*...

Još jedna opasnost u to vrijeme nadvila se nad hrvatski književni jezik kad je Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije izdavalo Srednjoškolsku terminologiju i nomenklaturu s izrazito unitarističkom namjerom, ali kako to nije bilo moguće naravnim putem, pravljene su neki kompromisi, rekao bih većinom na štetu hrvatskoga. U njima je ijekavica izrazito stavljena na drugo mjesto i u zagrade, tri knjige su tiskane ćirilicom, a riječi poredane azbukom, a dvije latinicom i abecedom, što i jednoj i drugoj strani stvaralo prilične teškoće. Strana se imena pišu po izgovoru: *Majsnerova telašca (tjelašca), Rajsnerova opna, Sokseletov aparat*... Što se samih naziva tiče, u pojedinima se knjigama spominje *duplja, usna ~, nosna ~, građenje reči (riječi), mahramica, anahronizam, hameleon, hronično, terarijum, akvarijum, vaš, varenje, kiseonik, vodonik*, a nema *šupljine, tvorbe riječi, rupčića, anakronizma*,

³ Objavljeni u knjizi Temelji Hrvatskomu pravopisu, ŠK, Zagreb, 2005., u poglavlju Pokriveno r kao glavni problem, str. 7. – 44.

kameleona, kronično, terarija, akvarija, uši, probave, vodika, kisika... Ima doduše i suprotnih primjera, *hor* je upućen na *kor*, *varvarizam* na *barbarizam*, samo su *kukci, muha...*, ali takvih je primjera znatno manje.⁴

Veća je opasnost u tome bila što su u povjerenstvu za izradu toga nazivlja sudjelovali i hrvatski jezikoslovci: D. Boranić, T. Maretić, M. Rešetar i S. Ivšić. U predgovoru tim izdanjima piše: „Ceo ovaj posao izvršili su članovi komisije g. g. A. Belić i St. Ivšić.” Svi su članovi toga povjerenstva odlikovani, prva trojica ordenom Karadorđeve zvezde IV. reda, a S. Ivšić ordenom Belog orla V. reda. U članku u kojem o tome piše, S. Ivšić nastojao je umanjiti značenje svoga sudjelovanja u tome poslu.⁵

I taj unitaristički posao, koliko znam, nikada nije završen. Izdano je pet knjižica, za gramatiku, književnost, botaniku, zoologiju i higijenu, a ostale struke nemaju priručnika. Koliko su i oni koji su izrađeni, zaživjeli u praksi, teško je danas reći bez posebnih istraživanja, ali da u hrvatskim školama u velikoj mjeri nisu, sasvim je sigurno.

Snažan korak prema hrvatskosrpskome/srpskohrvatskome učinjen je nakon Novosadskoga dogovora jer je u trima točkama Zaključaka rečeno:

- „5. ... neophodno je potrebna izrada priručnoga rječnika suvremenog srpskohrvatskog književnog jezika...
6. ... pitanje izrade zajedničke terminologije također je problem koji zahtijeva neodložno rješenje.
7. Zajednički jezik treba da ima i zajednički pravopis. Izrada toga pravopisa danas je najhitnija kulturna i društvena potreba.”

Tu je bila veća opasnost za hrvatski jezik nego rad na Srednjoškolskoj terminologiji i nomenklaturi. Iako je suradnja bila slična, sada je bila opasnija jer se odlučnije pristupilo ostvarenju tih zaključaka.

Jednomu momemu intervjuu stavljen je naslov: *Za jezični unitarizam nisu nam krivi bili samo Srbi, dio mojih riječi koje u nastavku glase*

„... nego i oni Hrvati koji su pristali na Novosadski dogovor po kojem se onda promijenila točka u tačka. O tome se malo govori, a za povijest našega jezika to nije nevažno.”⁶

Da su se ta tri zaključka ostvarila, onda bi se možda moglo govoriti o srpskohrvatskome standarnome jeziku jer su razlike u rječniku, nazivlju i pravopisu najveće i najuočljivije, ali nisu, u potpunosti se ostvario samo treći zaključak jer se u Matici

⁴ Potanju analizu tih knjiga radi Nataša Bašić, koja će najvjerojatnije biti objavljena u jednom od idućih brojeva Jezika.

⁵ Iz najnovije historije našega pravopisa, Jezik, god. II., Zagreb, 1953., str. 40., bilj. 4.

⁶ Matica, časopis Matice hrvatskih iseljenika, veljača 2003., str. 48.

hrvatskoj nakon njega dogodila važna promjena u odnosu prema dotadašnjoj jezičnoj politici.

Iako je zajednički pravopis bio velik korak prema jezičnome unitarizmu, ipak ni on nije u svemu bio jedinstven. Odlučnim nastojanjem prof. Jonkea i Hamma nije prihvaćeno jedinstveno pisanje futura I., *nosiću, plešću...* nego je prihvaćeno dvojestvo i *nosit ću, plest ću*, i *nosiću, plešću*, što je za praksu značilo da je svatko ostao pri svojem, Hrvati pri rastavljenom, a Srbi pri sastavljenome. Da su Hrvati tada prihvatili pisanje *nosiću, plešću*, vjerojatno bi se stvorila navika za takvo pisanje, pa bi se danas možda mnogi opirali pisanju *nosit ću, plest ću* kao što se opiru pisanju *ne ću, ne ćeš...*, uporabi lika *šport*, i treba im dokazivati da je *neću, nećeš...*, *sport* plod srpskoga nametanja srpskohrvatskoga jezika, a ne plod normalnoga hrvatskoga pravopisnoga i jezičnoga izbora.

U novosadskome je pravopisu bilo ostvareno i zajedničko pravopisno nazivlje, kao putokaz drugim strukama. U njemu se išlo tako daleko da je *tačka* bio jedini naziv, a za *točan, točku* i *točnost* pisalo je „ne nego tačan, tačka, tačnost”. U prvome naletu taj je pravopis kao pravopis prihvaćen u priličnoj mjeri, ali ne zadugo, šest, sedam godina, do Deklaracije 1967., a još prije je odbačeno *tačno, tačka* i *tačnost*. Te tri riječi bile su onaj fitilj koji je zapalio vatru pri kojoj se vidjelo da su Matica hrvatska, a s njom i hrvatski jezikoslovci otišli predaleko u unitarističkome nastojanju. U nastavku sam spomenutoga intervjua rekao:

„Treba reći da se u Matici rodila svijest da se tim putem ne smije dalje ići. U Matici se stvorila, popularno rečeno, kritična masa koja je shvatila da se tom unitarizmu valja oduprijeti.”

To se lijepo vidi iz daljega rada Matice hrvatske. Najvidljivije se očitovalo u daljnjem radu na rječniku dviju Matice jer je na kraju zajednički rad na njemu potpuno prekinut.

Iako je Deklaracija doživjela političku osudu, taj poraz nije djelovalo na odlučan duh Matice hrvatske. Pod kraj 1967. izašla su istodobno dva sveska toga rječnika,⁷ a ta je istodobnost u Matici hrvatskoj protumačena kao oblik manipulacije, jer je odmah bilo jasno da taj rječnik za hrvatsku stranu nije prihvatljiv. Vidjevši kakav je to rječnik, Matica je hrvatska naručila od tada mlađih jezikoslovaca, Ladana, Katičića, Brozovića i mene, njegovu ocjenu. Sva smo četvorica bila složna u ocjeni da taj rječnik niti dobro opisuje hrvatsko jezično stanje, niti može zadovoljiti hrvatske potrebe.⁸ Tako su taj rječnik ocjenjivali i drugi hrvatski ocjenjivači.

⁷ 1. sv. od A–F, 2. sv. od G–K, dakle u cjelini od A do K i zato je popularno taj rječnik nazvan Adok.

⁸ Ocjene su objavljene u 1. broju novopokrenute Kritike, koja je otvoreniije zastupala hrvatske interese.

Srpski su jezikoslovci pokušali obraniti to djelo, ali nisu uspjeli.⁹ Matica je hrvatska prihvatila naše ocjene, što se lijepo vidi iz triju članka objavljenih u 16. i 17. godištu Jezika.¹⁰ Zato je u Maticama dogovoren sastanak za budući rad. Sastanak je održan 4. i 5. siječnja 1969. u Zagrebu s novim zahtjevima Matice hrvatske za daljnju izradu toga rječnika.

Odmah nakon toga sastanka Matica je hrvatska proširila svoje uredništvo mladim snagama, V. Anićem, S. Babićem, D. Brozovićem, M. Mogušem i J. Vončinom da bi tako ojačano uredništvo bilo spremno za novi rad. Matica srpska nije te zahtjeve prihvatila i onda je zajednički rad prekinut, a to djelo nastavila i završila Matica srpska sama.¹¹

I u Matici je hrvatskoj bilo mišljenja da bi bilo dobro završiti taj rječnik jer je bolje da imamo išta nego ništa, ali je prevladalo mišljenje da je bolje da jedno krivo nastojanje dobije vidljiv spomenik svomu slomu.¹²

Što se rada na zajedničkome nazivlju tiče, poslovi su u javnosti malo poznati, ali su se radili u velikom zamahu. U Matici je hrvatskoj radilo desetak povjerenstava za pojedine struke pod marnom brigom Jakše Ravlića, tada predsjednika MH. Kad je prvo nazivlje bilo gotovo, kemijsko Hrvoja Ivekovića, jer je on svoju knjižicu Unificirana jugoslavenska nomenklatura anorganske kemije, nakon Brozovićeve kritike u Telegramu i moje u Vjesniku, pripremio po novim smjernicama, hrvatska je strana odlučno tražila da se kemijsko nazivlje tiska u četiri stupca, hrvatskome, makedonskome, slovenskome i srpskome, ali srpska strana nije pristala na četiri stupca jer bi oni i samo kemijsko nazivlje vidljivo pokazali razliku između hrvatskoga i srpskoga jezika i tako pobili tezu o jednom hrvatskosrpskome jeziku. Nakon toga odbijanja hrvatska je strana prekinula svaki daljnji rad i tako je zajednički rad i na nazivlju prekinut prije nego je izašlo i jedno zajedničko djelo. Na žalost, hrvatska strana nije nastavila svoj rad samostalno.

To znači da se o „disoluciji srpskohrvatskoga standardnog jezika” ne može govoriti tek nakon sloma Jugoslavije, bar ne kod Hrvata. Koliko je kod njih bilo unitarizma, a bilo ga je, oni su ga konačno napustili 1967., Deklaracija je u tome velika prekretnica.

⁹ Naša su pobijanja njihovih shvaćanja objavljena u 5. broju Kritike i u posebnim knjižicama.

¹⁰ Upravni odbor Matice hrvatske o jeziku, O načinu daljeg rad na Rječniku i Rečniku, Jezik, god. 16., str. 114. – 117., zatim Lj. Jonke, Kriza oko rječnika književnog jezika, Jezik, god. 17., str. 105.

¹¹ Izaziva zabunu što je u 3. knjizi u impresumu navedeno kao da je i ona nastala zajedničkim radom, što je djelomično istina zbog razlike u redosljedu slova u abecedi i azbuci i učinjenome poslu prije prekida.

¹² Kao uzor spomenuta je poznata crkva Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche u Berlinu jer joj oštećenje u 2. svjetskome ratu nije popravljeno nego konzervirano kao sjećanje na ratna razaranja.

Drugačije je bilo kod Srba. Ne samo što je Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika kao cjelina kao njihovo djelo izašlo do kraja po tada već zastarjelim načelima, nego što velikih unitarističkih obilježja ima i Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika u 17. omašnih svezaka, svaki od po šesto-sedamsto stranica velikoga formata. 17. svezak (od *odvrkao* do *Opovo*), izašao je 2006., dakle prije četiri godine i tek su se sada srpski jezikoslovci sjetili da raspravljaju kako dalje.

Godine 2006. izašao je Veliki rečnik stranih reči i izraza Ivana Klajna i Milana Šipke dobrano natopljen unitarizmom, a takav je i veliki Rečnik srpskoga jezika, koji je izašao godinu dana poslije. Srbima je trebalo mnogo više vremena dok se nisu sjetili napustiti njima drage unitarističke staze i bogaze. Inače što se vođenja daljnje jezične politike tiče, imamo mnogo podudarnosti jer prema Šipkinu pisanju njihov voz stoji na slijepom kolosijeku, a za naš se vlak može reći da vozi s pola snage.

Sažetak

Stjepan Babić, sveučilišni profesor u miru

UDK 811.163.42-46, stručni rad

primljen 2. veljače 2010., prihvaćen za tisak 17. ožujka 2010.

Croatian and Serbian Wrestling with the „Serbo-Croatian Standard Language”

The author presents some less known historical facts about the creation of the „Serbo-Croatian standard language” and the participation of Croats and Serbs in the unitarian language politics. The concept of „Serbo-Croatian standard language” never took hold in Croatia, whereas the Serbs still find it hard to give it up.

JOŠ O TRAKU I TRACI

Stefan Rittgasser

lužbeni list Republike Hrvatske Narodne novine donedavno je u tekstovima imao (prilično) usustavljenu i ustaljenu „terminologiju cestovnog prometa” te upotrebljavao riječ trak i sveze s tom riječju: prometni *trak*; *otvaranje prometnog traka*; *otvaranje prometnog traka za vozila javnog prijevoza putnika*; *zatvaranje prometnog traka*; *trak za kretanje vozila u istom smjeru*; *dopuštena brzina na pojedinom prometnom traku*; *prometni trak za spora vozila*; *zatvaranje prometnog traka za spora vozila*; *prometni trak za isključivanje*; *prometni trak namijenjen određenoj vrsti vozila*; *kolnički trak*; *predznak za preusmjeravanje prometa na cesti s odvojenim kolničkim trakovima*.